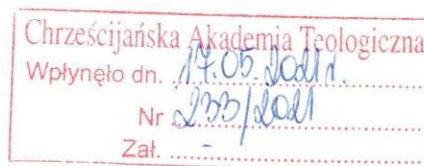

Prof. dr hab. Aleksander Naumow

Università Ca' Foscari Venezia
Dipartimento di Studi Linguistici e Culturali Comparati
(professore onorario)
Wenecja, Włochy

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Pantelejmona (Pawła) Karczewskiego
pt. *Mariologia w hymnografii Wielkiego Piątku i Wielkiej Soboty*
przygotowanej na Wydziale Teologicznym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie
pod kierunkiem Jego Eminencji Prof. dr. hab. Sawy (Hrycuniaka)

Tytuł rozprawy, cele badawcze

Tytuł rozprawy o. ihumena Pantelejmona (mgr. Pawła) Karczewskiego nie jest precyzyjny. Jak widzimy z treści i autoprezentacji Autora, celem badawczym jest przedstawienie wątków maryjnych w tekstach liturgicznych Wielkiego Piątku i Wielkiej Soboty Kościoła prawosławnego, bez odwoływania się do tradycji innych denominacji chrześcijańskich¹, toteż warto było już w tytule zaznaczyć, że ogranicza się do hymnografii bizantyńskiej. Innym problemem, dostrzeganym zresztą przez Autora (zob. s. 7 i 9 rozprawy), jest sam termin 'mariologia', unikany przez większość teologów prawosławnych, rozpatrujących nauczanie o Maryi Pannie w aspekcie Jej Bogarodzicielstwa (theotokologia), i to nie autonomicznie, lecz w ramach chrystologii. Jednak polszczyzna, jako język związany z chrześcijańską myślą zachodnią, podobnie jak to było w wypadku rosyjskich teologów piszących po francusku, zachęca do stosowania go także przez prawosławnych badaczy, chociaż można by używać bezpieczniejszych określeń jak „tematyka maryjna”, „wątki/motywy maryjne” czy po prostu „Matka Boża w hymnografii...”. Wskazany przez Autora argument „większej powszechności” użycia terminu nie jest zbyt udany. Podany cel rozprawy jest natomiast bardzo precyzyjny: „zaprezentowanie hymnograficznego przedstawienia Najświętszej Bogurodzicy w tekstach liturgicznych Wielkiego Piątku i Wielkiej Soboty”. Hymnografia jest jak najśluszniej postrzegana jako ważna część Tradycji Świętej i wykładnia teologii prawosławnej. Efektem tego

¹ Wspominanie motywu (i tekstu, i kompozycji) Stabat Mater, staropolskiego planktu, czy nieuzasadnione przeniesienie Piotrowego pytania „Quo vadis, Domine?” na teksty maryjne są popisami erudycyjnymi, podobnie jak cytowanie hymnu arabskiego. Kilka uwag o różnicach w zachodnim i wschodnim postrzeganiu niektórych aspektów mariologicznych ma w pracy charakter marginalny.

przedstawienia jest potwierdzenie centralnej roli Matki Bożej w chrystologii i aktualność zasady, że dogmatyka jest kompletna i zwarta, i każdy poszczególny element ukazuje prawdziwość całości.

Struktura pracy, metodologia, baza źródłowa

Przedstawiona rozprawa doktorska posiada strukturę typową dla prac naukowych w dziedzinie nauk humanistycznych, na którą składają się: wstęp, pięć rozdziałów tematycznych, zakończenie, spis tabel, wykaz użytych do opracowania studium źródeł i literatury przedmiotu, oraz polskie i angielskojęzyczne streszczenia. Całość obejmuje 199 stron znormalizowanego tekstu.

Struktura formalno-treściowa pracy układa się w ciąg rozdziałów, z których pierwsze cztery mają charakter propedeutyczny, prowadząc ku zasadniczemu rozważaniu w rozdziale piątym. W tekście tych czterech rozdziałów Autor tylko częściowo koncentruje się na wątkach maryjnych, dając nam rozległą panoramę historyczno-liturgiczną, często nie mającą bezpośredniego odniesienia do tematu rozprawy. Nie skorzystał tu Doktorant z okazji analizy stauroteotokionów, bezpośrednio związanych z Wielkim Piątkiem (zob. s. 57 rozprawy). W rozdziale pierwszym przedstawia w dość ogólny sposób kult Bogurodzicy w obrzędowości prawosławia; w rozdziale drugim podaje informacje o Wielkim Poście w prawosławnej tradycji liturgicznej. Następnie w dwóch krótkich rozdziałach omawia liturgię Wielkiego Tygodnia, skupiając się w rozdz. trzecim na jego pierwszych czterech dniach, a w rozdziale czwartym prezentując pewnego rodzaju wprowadzenie do nabożeństw Wielkiego Piątku i Wielkiej Soboty.

Dla realizacji nakreślonych w części wstępnej celów badawczych o. Pantelejmon posługuje się zasadniczo właściwym aparatem naukowym – w sensie doboru źródeł i opracowań, zastosowanej terminologii, metod analizy, przez co poświadcza pełną świadomość, że opis i ocena materiału liturgicznego powinny obejmować zarówno aspekt teologiczno-literacki, jak i formalny, które są ze sobą ściśle powiązane. Demonstruje ją, poświęcając uwagę intertekstualności, śledząc inspiracje biblijne, patrystyczne i kulturowe oraz wzajemne przenikanie utworów pod względem treści i formy, w tym, wprowadzając tylko powierzchownie, związkom z praktyką wykonawczą i linią melodyczną śpiewanych tekstów. Szkoda, że Autor nie zgłębił teoretycznego aspektu intertekstualności, a także istotnych zagadnień specyfiki funkcjonowania języka religijnego. Znajdujemy jednak wiele spostrzeżeń na temat wzajemnej zależności tematycznej, stylistycznej i frazeologicznej w hymnografii różnych świąt i wspomnień liturgicznych, zwłaszcza przy świętach Zwiastowania Bogurodzicy, Narodzenia Chrystusa, Spotkania Pańskiego. Część analiz uwzględnia kwestię autorstwa analizowanych hymnów, ale zasadniczo cała warstwa źródłowa jest traktowana

synchronicznie. Zupełnie inna, jak podkreśla zresztą sam Doktorant, jest sytuacja przy obchodach święta Zaśnięcia NMP, które jest w gruncie rzeczy imitacją obrzędów wielkotygodniowych. Podjęcie tego tematu w najbliższej przyszłości Autor zapowiada w zakończeniu pracy.

Główną metodą badawczą zastosowaną w ocenianej dysertacji jest analiza źródeł – są to cerkiewnośłowiańskie teksty liturgiczne Triodionu Postnego w nowożytnej redakcji. Jak pisze Doktorant na s. 49 pracy, korzysta on ze znormalizowanej współczesnej redakcji Triodionu obowiązującej we wschodniosłowiańskim nabożeństwie, a różnorodność tekstologiczna cerkiewnośłowiańskich przekładów nie jest przedmiotem jego zainteresowania. Trochę szkoda, bowiem rozwój cerkiewnośłowiańskiego tekstu triodnego dostarcza niezwykle ciekawych obserwacji, także teologicznych i dysponujemy bogatą literaturą przedmiotu. Zwłaszcza należało lepiej się przyjrzeć *Akatystowi do Matki Bożej*, nie poprzestając na zdawkowych informacjach, tym bardziej, że Autor wielokrotnie nawiązuje do nieobecnego w dzisiejszych triodach (poza dwiema pierwszymi strofami) kontakionu autorstwa św. Romana Melodosa. Więcej uwagi poświęcono teotokionom antyfon jutrzni pasyjnej Wielkiego Piątku, dziewiętej (Maryjnej) pieśni kanonów jutrzni Wielkiego Piątku i jutrzni Wielkiej Soboty, kanonowi powieczera Wielkiego Piątku „Płacz Bogurodzicy”, lamentacjom jutrzni Wielkiej Soboty. Szkoda, że nie umieszczono informacji o bogatej karierze „Płacz Bogurodzicy” w folklorze słowiańskim i jego związkach z tzw. „Snem Matki Bożej”.

W pracy analizie poddano warstwę językową, środki stylistyczne, konstrukcje gramatyczne, użyte terminy z uwzględnieniem ich synonimiczności. Autor, wychodząc od współczesnych cerkiewnośłowiańskich wariantów, uwzględnił nie tylko greckie oryginalne teksty, ale także, dzięki swoim kompetencjom językowym, różne ich tłumaczenia (na języki polski, serbski, angielski, francuski, włoski, rumuński), wskazując liczne rozbieżności między tłumaczeniami i różne konotacje w procesie odbioru przekładu. Wartościowe są proponowane korekty istniejących polskich przekładów; Doktorant, sam mający duże doświadczenie jako współczesny hymnograf, posiada intuicyjne wyczucie semantyki i funkcji wielu słów-kluczy. Niektórym cerkiewnośłowiańskim terminom warto jednak poświęcić nieco więcej uwagi (zwłaszcza z komponentem -brak-/-brač-).

Strona formalna dysertacji, literatura przedmiotu

Należy stwierdzić, że rozprawa doktorska ihum. Pantelejmona (Pawła) Karczewskiego napisana została dobrą polszczyzną, co nie jest często spotykaną zaletą, a czytanie tekstu pod względem formalnym i stylistycznym jest satysfakcjonujące. Również w zakresie stosowanego aparatu naukowego (przypisów, bibliografii, cytowań) widzimy obycie Autora z warsztatem naukowym. Z

recenzenckiego obowiązku należy jednak odnotować drobne usterki i niekonsekwencje pojawiające się w pracy; większość ich naniosłem na egzemplarz wydruku, pragnąc ułatwić późniejsze prace redakcyjne przy przygotowaniu rozprawy do druku.

Wskazana w dysertacji literatura jest liczna i różnorodna zarówno w obszarze odnoszącym się do źródeł, jak i opracowań. Nie oznacza to, że przywołane zostały wszystkie oczekiwane tu prace, co zresztą zawsze jest dylematem autora zmuszonego do dokonania selekcji licznych opracowań w pracach syntetycznych. Większość bibliografii jest przytaczana w formie internetowej, z pewnymi niekonsekwencjami w zapisie. Niektóre pozycje (zwłaszcza z serii *Patrologia Graeca*) wyraźnie są cytowane z drugiej ręki, bez zaznaczenia tego faktu.

Merytoryczna ocena pracy, poprawność formułowania celów i hipotez

Lektura rozprawy wywołuje zdecydowanie pozytywne wrażenie, świadczące o kompetencjach badawczych o. Pantelejmona w zakresie znajomości źródeł i umiejętności pracy z nimi, co nie jest proste ze względu na brak wzorcowych rozpraw na tym czy takim materiale. W większości przypadków interpretacje i wnioskowanie Autora należy uznać za poprawne. Widać jednak w pracy pewien pośpiech, włączanie dużej porcji informacji o charakterze katechetycznym, bez większej wartości naukowej, ale także znajdujemy świadectwa uczenia się pokory, rodzącej się w trakcie opracowywania tematu przez uświadamianie sobie głębi i złożoności poruszanej problematyki i stopniowym odślanianiu perspektyw badawczych, o czym Autor sam wspomina w zakończeniu. Dobrze, że dociera do młodego badacza zrozumienie wielkości i wagi zadania, świadomość ogromu nierozwiązanych i niejednoznacznych problemów i bogactwa literatury przedmiotu, na co wskazują sygnalizowane przez niego kierunki przyszłych badań.

Powyższe uwagi krytyczne nie umniejszają wysokiej oceny osiągnięć badawczych przedstawionych w dysertacji i nie wpływają na wiarygodność wniosków formułowanych w rozprawie. W swych analizach mgr Karczewski potwierdza umiejętność panowania nad materią źródeł i licznych opracowań, wprowadza w ciąg narracji dość szeroki kontekst teologiczny, historyczny, literacki i kulturowy, stara się pokazywać wszelkie związki, analogie i powiązania tekstologiczne i obrzędowe. Sprawnie porusza się po semiotycznych meandrach dziedzictwa duchowego, prawosławnej myśli teologicznej i praktyk liturgicznych, z łatwością i należyłą atencją wskazuje w tekstach niezwykle znaczenie Matki Bożej w całościowym nauczaniu i modlitwie Kościoła.

Wnioski końcowe

W przedstawionym przez ihumena Pantelejmona (Pawła) Karczewskiego studium widzimy wprawnie przygotowaną pracę naukową, która wypełnia lukę w istotnym obszarze badawczym i stanowi niewątpliwie wkład do dotychczasowego stanu wiedzy o problematyce. Jako badacz mgr Karczewski nie boi się wchodzenia na grunt słabo zbadany, szukania odpowiednich metod badawczych, ustosunkowywania się do kwestii spornych i zajmowania w nich własnego stanowiska. Jego praca ma charakter syntetyzujący, co pozwala na sformułowanie ogólnych wniosków końcowych uzasadnionych przedstawionym wcześniej materiałem argumentacyjnym, a w sensie koncepcji, struktury, doboru materiału i literatury jest w pełni autorska, a przez to oryginalna. Jednocześnie odkrywa ona bogate perspektywy badawcze i usprawnia niezbyt precyzyjny jak dotąd warsztat badawczy, stosowany przy analizie tego rodzaju tekstów.

Uważam, że główne założenia badawcze pracy zostały z powodzeniem zrealizowane, a jej treść prezentuje w chwili obecnej najpełniejszy stan wiedzy o znaczeniu Matki Bożej w chrystologii poprzez analizę poświęconych Jej tekstów w bogatej bizantyńskiej poezji hymnicznej Wielkiego Piątku i Wielkiej Soboty. Doktorant dowiódł, że posiada umiejętności potrzebne dojrzałemu badaczowi do przygotowania w pełni wartościowej rozprawy naukowej. Dostrzeżone usterki treściowe i formalne są zaledwie drobnymi potknięciami w obrębie solidnie przygotowanego tekstu, nie rzutują na przedstawione w dysertacji treści i ustalenia i nie mają istotnego wpływu na bardzo dobre ogólne wrażenie, jakie wywołuje lektura dysertacji.

Podsumowując stwierdzam, że rozprawa mgr. Pantelejmona (Pawła) Karczewskiego spełnia wymagania określone artykułem 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. z 2017 r., poz. 1789 z późn. zm.), jakie stawiane są rozprawom doktorskim, dlatego wnioskuję o dopuszczenie jej autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Wenecja-Supraśl, 10 maja 2021 r.

